

«گونه‌شناسی آیات نظیر در تفسیر المیزان با محوریت موضوع شفاعت در سوره البقره»

آذردخت شمس‌اشراق^۱

سیدمهدی سیدخاموشی^۲

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۲/۱۴ - تاریخ پذیرش مقاله: ۹۸/۶/۱۶)

چکیده

از میان آیات قرآن کریم، که سراسر روشنایی و نورند، برخی از آنها به صورت چشمگیری شاخص بوده و موجب روشنگری آیات دیگر شده و می‌توانند «نظیر آیات» دیگر شوند. شناخت این گونه از آیات تنها از طریق بهره بردن از تفسیر قرآن به قرآن است. در این میان تفسیر المیزان که یکی از کارآمدترین تفاسیر عصر حاضر است، توانسته با استفاده از روش تفسیری «قرآن به قرآن» و استخراج مقاصد الهی با استناد به آیات نظیر، تا حدود زیادی به روشنگری مبهمات برخی از آیات بپردازد. این پژوهش بر اساس روش توصیفی - تحلیلی، پس از طرح نظایر آیات در تفسیر المیزان و تقسیم بندی انواع نظایر اعم از لفظی و معنوی همراه با نمونه‌ها، به طور موردی به بررسی گونه‌هایی از آیات نظیر در موضوع «شفاعت» با محوریت سوره مبارکه بقره در تفسیر المیزان، پرداخته و این آیات را به صورت موضوعی دسته‌بندی نموده و گونه‌های نظایر لفظی و معنوی آنها را مشخص و دسته‌بندی کرده و ذیل آیات مطرح شده، آورده است. عدم توجه برخی از مفسران به نظایر آیات در موضوع شفاعت سبب گردیده که اصل شفاعت را نفی کنند یا فقط برای خداوند بدانند و لاغیر. از این رو در خاتمه نظرات برخی از مفسران و علماء را از دیگر تفاسیر، پیرامون موضوع شفاعت مطرح کرده و از این رهگذر به اعتبار سنجی نظایر آیات با موضوع شفاعت، و با توجه به نظرات علامه و نظرات دیگر مفسران پرداخته‌ایم.

کلید واژه‌ها: تفسیر المیزان، آیات نظیر، شفاعت، نظایر لفظی، نظایر معنوی، اعتبارسنجی.

۱. دانش آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

info@motahari.ac.ir

۲. استادیار دانشگاه شهید مطهری (نویسنده مسئول)؛

۱- مقدمه

قرآن کریم متقن‌ترین و معتبرترین سند جاودانه اسلام است. روش تفسیر قرآن به قرآن یکی از روش‌های کارآمد و برجسته قرآن کریم است که از صدر اسلام و زمان حیات پیامبر اکرم (ص) مورد توجه مفسران و علمای گرانقدر قرار گرفته است، چنانکه برخی مفسران و پژوهشگران روش تفسیری، این روش را بهترین و کارآمدترین روش تفسیری قرآن کریم معرفی کرده‌اند. در این روش آیات قرآن کریم با استعانت از آیات دیگر توضیح داده شده و مقصود آن‌ها مشخص می‌گردد. (زنجانی، ۳۶۱) آیت الله جوادی آملی در این رابطه می‌نویسد: «بهترین راه برای فهم یک متن مقدس دینی، تدبیر تام در همان متن است». (جوادی آملی، ۶۱). «قرآن به قرآن بودن به معنای مقابله آیات با یکدیگر و شاهد یکدیگر قرار گرفتن است. به عبارتی آیات قرآن را به کمک یا به وسیله آیات دیگر توضیح دادن و مقصود آن‌ها را مشخص ساختن است» (رضایی اصفهانی، ۱۴۴). در این میان تفسیرالمیزان با بهره‌گیری از "روش تفسیری قرآن به قرآن"، توانسته است یکی از بهترین تفاسیر را به جهان اسلام عرضه نماید. توجه به آیات همگون و نظیر در تفسیر المیزان یکی از ویژگی‌های برجسته آن می‌باشد. علامه حسینی تهرانی می‌نویسد: «المیزان یکی از بهترین تفاسیری است که تا کنون به رشته تحریر در آمده است و در جامعیت منحصر بفرد است». (طهرانی، ۶۸) علامه طباطبایی در مقدمه تفسیر المیزان می‌نویسد: "ان نفسير القرآن بالقرآن و نستوضح معنى الآية من نظيرتها بالتدبير المندوب اليه في نفس القرآن" «قرآن را به کمک قرآن تفسیر می‌کنیم و معنای آیه را با استفاده از آیه نظیرش، به وسیله تدبیر سفارش شده در خود قرآن طلب وضوح می‌کنیم.» (طباطبائی، ۱/۱). بنابراین شناخت ملاک‌ها و معیارهای انتخاب آیات نظیر و اعتبار سنجی آن‌ها در تفسیر المیزان، موجب فهم بهتر آیات می‌گردد از مهمترین اهداف این تحقیق، تلاش برای رسیدن به این مطلب است که در سایه پیروی از روش تفسیری قرآن به قرآن، و با بهره‌گیری از آیات

نظیر، می‌توان تا حدود زیادی به معنا و مفهوم حقیقی آیات پی برد. این پژوهش سعی دارد با واکاوی و بررسی آیات نظیر و همچنین شناخت انواع نظایر در موضوع «شفاعت» و معیار به کارگیری آنها، بتواند در فهم بهتر و کامل‌تر مفاهیم مربوط به شفاعت و شناخت موارد آن، راه گشا باشد. و به دنبال روشن‌گری این مطلب است. به‌طور مثال در موضوع شفاعت، نظایر این آیات و مصادیق آن را شناخت و ارتباط گونه‌های لفظی و معنایی آنها را شناسایی نموده و از این رهگذر پاسخ برخی از شبهات پیرامون موضوع شفاعت را در یافت. همچنین آیاتی دیگر را که قید اذن و رضایت الهی را شرط در شفاعت غیر خدا دانسته‌اند، را مشخص و شفاف سازی می‌کند. در این نوشتار نیز سعی بر آن است که با توجه به این آیات کلیدی و شاخص که سبب روشن‌گری و تبیین برخی از آیات دیگر می‌شوند، پرده از برخی مبهمات برداریم. بنابراین ابتدا توضیحاتی در ارتباط با واژه نظیر و انواع نظایر اعم از لفظی و معنایی ذکر نموده، سپس آیاتی به عنوان نمونه برای هر کدام آورده و در نهایت آیات مربوط به موضوع شفاعت را با محوریت سوره بقره در تفسیر المیزان، ذیل این تقسیم‌بندی آورده و پیرامون گونه‌ها و موضوعات آن بحث می‌کنیم. حال پرسش اصلی این پژوهش این است که با بررسی و شناخت انواع نظایر لفظی و معنوی آیات مربوط به موضوع شفاعت، تا چه میزان می‌توان به شبهات مطرح شده پیرامون این موضوع پاسخ داد.^۱

۱. توجه به آیات نظیر به عنوان اولین منبعی که باید مورد توجه مفسر قرارگیرد از دیرباز مطرح بوده است. (ذهبی، ۲۷۳/۱) چنانکه از صدر اسلام و زمان پیامبر اکرم(ص) توجه به روش تفسیری ارزشمند قرآن به قرآن وجود داشته است و در قرون بعدی نیز علمای گرانقدری چون شیخ طوسی(۴۶۰ ق)، طبرسی (۵۴۸ ق) و اخیراً فیلسوف و دانشمند برجسته، علامه طباطبایی(ره)، آیت الله جوادی آملی و آیت الله محمد صادقی تهرانی از این روش بهره زیادی برده‌اند. همچنین در ارتباط با روش تفسیری قرآن به قرآن مقالات و نوشته‌های بسیاری وجود دارد. اما در ارتباط با یافتن ملاک‌های آیات نظیر و معیار بکارگیری این آیات در روش تفسیری قرآن به قرآن، کتاب یا مقالات زیادی وجود ندارد و در این رابطه دو کتاب با عناوین «گفتارهایی در باب قرآن، فقه و فلسفه» و «شروط و آداب تفسیر و مفسر» که توسط دکتر مهدی ایزدی نوشته شده است، به چاپ رسیده است. همچنین مقاله‌ای از عباس مصلائی‌پور در چگونگی یافتن آیات نظیر چاپ شده است.

۲- نظیر در لغت و اصطلاح

واژه «نظیر» و جمع آن «نظایر»، به معنای مثل و مانند است. به گفته خلیل بن احمد فراهیدی از آن جهت به مثل و مانند نظیر گفته می‌شود که وقتی به آن دو نظر انداخته می‌شود گویی این دو در نظر یکسان هستند. (فراهیدی، ۱۵۶/۸). واژه نظیر آیات در اصطلاح مفسران چنان که در این نوشتار به آن اشاره خواهیم نمود به آیاتی گفته می‌شود که از جهت مفهوم و معنا به یکدیگر نزدیک باشند. در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان نظایر را به لفظی و معنوی تقسیم کرد که هر کدام دارای زیر فصل‌هایی نیز می‌باشند.

۱-۲. نظایر لفظی

گاهی دو یا چند آیه از جهت مفهوم نظیر یکدیگرند در حالی که الفاظ یا عبارت‌های مشترکی هم میان آنها مشاهده می‌شود، مانند آیات ۹۴ و ۹۵ سوره بقره که این دو آیه را نظیر آیات ۶ و ۷ سوره جمعه می‌دانند:

«قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» «وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

بگو: «اگر در نزد خدا، سرای بازپسین یکسر به شما اختصاص دارد، نه دیگر مردم، پس اگر راست می‌گویید آرزوی مرگ کنید.» «ولی به سبب کارهایی که از پیش کرده‌اند، هرگز آن را آرزو نخواهند کرد. و خدا به [حال] ستمگران داناست.»

«قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» «وَلَا يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

بگو: «ای کسانی که یهودی شده‌اید، اگر پندارید که شما دوستان خدايید نه مردم دیگر، پس اگر راست می‌گویید درخواست مرگ کنید.» «و هرگز آن را به سبب آنچه از پیش به دست خویش کرده‌اند، آرزو نخواهند کرد، و خدا به [حال] ستمگران داناست.»

آیات فوق در الفاظ و عبارت‌هایی مشترک و از نظر مفهوم و مصداق نیز نظیر یکدیگرند. در این نوشتار ابتدا به تقسیم‌بندی انواع نظایر لفظی مانند نمونه‌ای که ذکر شد که اشتراک دو آیه در عبارت‌هایی مشترک بود، می‌پردازیم:

- اشتراک دو آیه در چهار لفظ مشترک
- اشتراک دو آیه در سه لفظ مشترک
- اشتراک دو آیه در دو لفظ مشترک
- اشتراک دو آیه در یک لفظ مشترک (یکسان بودن مصداق)
- اشتراک دو آیه در یک لفظ مشترک (یکسان نبودن مصداق)
- اشتراک دو آیه در یک ماده مشترک
- اشتراک دو آیه در یک عبارت

۲-۲. نظایر معنوی

گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم نظیر یکدیگر هستند در حالی که الفاظ مشترکی میان آنها مشاهده نمی‌شود. مفسر در این موارد باید در ارتباط با آیات قرآن کریم، آن چنان اشراف و حضور ذهن داشته باشد تا بتواند به میزان وسع و تکلیف، تمامی آیاتی را که در این زمینه نظر دارند، نفیاً و اثباتاً جمع‌آوری کرده و محتوای آیات را مورد توجه قرار دهد (مصلایی‌پور یزدی، ۳۱). نظایر معنوی نیز به سه قسم تقسیم می‌شود:

۲-۲-۱. یکسان بودن مفهوم

منظور از یکسان بودن مفهوم این است که گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم نظیر یکدیگر هستند در حالی که الفاظ مشترکی میان آنها مشاهده نمی‌شود. در این موارد مفسر باید همانند موارد قبلی درباره آیات قرآن کریم حضور ذهن داشته و به مقدار وسع و تکلف خود همه آیاتی که در این زمینه نظر دارند به نفی یا به اثبات گردآوری کند و محتوای آیات را مورد توجه قرار دهد. به نمونه‌ای از این گونه نظایر معنوی که مصادیق یکسانی ندارند و تنها از جهت مفهوم همانند یکدیگرند اشاره می‌شود:

به گفته سیدعلی‌اکبر قرشی (۴/۴۲۶) آیه زیر حاکی از نفرین حضرت موسی (ع) بعد از مایوس شدن نسبت به فرعون و قوم اوست.

«رَبَّنَا اِطْمِسْ عَلٰی اَمْوَالِهِمْ وَاَشْدُدْ عَلٰی قُلُوْبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوْا حَتّٰی يَرَوْا الْعَذَابَ الْاَلِيْمَ»
(یونس، ۸۸)

بار خدایا، اموال آنها را نابود گردان و دل‌هایشان را سخت بربند که ایمان نیاورند تا هنگامی که عذاب دردناک را مشاهده کنند.

نظیر نفرین نوح نسبت به قوم خود است:

«وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلٰی الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِيْنَ ذِيَّارًا» (نوح، ۲۶)

و نوح عرض کرد: پروردگارا از این کافران دیّاری بر روی زمین باقی مگذار.

این دو آیه از جهت مفهوم نظیر یکدیگرند اما مصداق هرکدام جداگانه است و این درحالی است که الفاظ مشترکی هم میان آنها مشاهده نمی‌شود.

۲-۲-۲. یکسان بودن مصداق

یکسان بودن مصداق نیز یکی دیگر از انواع نظایر معنوی است. گاه دو یا چند آیه تنها از جهت مصداق، نظیر یکدیگرند در حالی که الفاظ مشترکی میان آنها دیده نمی‌شود. مورد زیر (آیات نساء، ۱۰۴ و آل عمران، ۱۴۰) نمونه‌ای از نظایر معنوی آیات همراه با یکسان بودن مصداق است:

«وَلَا تَهِنُوْا فِیْ ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ اِنْ تَكُوْنُوْا تَاْلَمُوْنَ فَاِنَّهُمْ يَأْلَمُوْنَ كَمَا تَاْلَمُوْنَ وَ تَرْجُوْنَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُوْنَ وَ كَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا» «و در تعقیب گروه [دشمنان] سستی نورزید. اگر شما درد می‌کشید، آنان [نیز] همان‌گونه که شما درد می‌کشید، درد می‌کشند، و حال آنکه شما چیزهایی از خدا امید دارید که آنها امید ندارند، و خدا همواره دانای سنجیده کار است.»

«اِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهٗ وَ تِلْكَ الْاٰیٰتُ نُدٰوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَ لِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَ يَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَآءَ وَ اللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظّٰلِمِيْنَ»

«اگر به شما آسیبی رسیده، آن قوم را نیز آسیبی نظیر آن رسید و ما این روزها [ی]

شکست و پیروزی] را میان مردم به نوبت می‌گردانیم [تا آنان پند گیرند] و خداوند کسانی را که [واقعاً] ایمان آورده‌اند معلوم بدارد، و از میان شما گواهانی بگیرد، و خداوند ستمکاران را دوست نمی‌دارد.»

۳-۲-۲. ترکیب

گاه دو یا چند آیه از جهت نوع ترکیب به کار رفته نظیر یکدیگر هستند حال ممکن است از جهت مصداق هم نظیر یکدیگر باشند یا نباشند:

(ابن عاشور ۴۴۹/۳۰-۴۴۸) سه آیه نخست سوره قارعه:

«الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ»

«قارعه چیست قارعه؟ و تو چه، دانی که قارعه چیست؟»

را از جهت ترکیب نظیر به آیه نخست سوره حاقه می‌داند.

«الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ»

«آن روز بر حق چیست آن روز بر حق؟ و چه دانی که آن روز بر حق، چیست؟»

در ادامه، ابتدا به صورت موردی، موضوع شفاعت را با محوریت سوره بقره در تفسیر المیزان مشخص نموده، سپس آن‌ها را دسته‌بندی و مباحث مربوط به آن را از تفسیر المیزان مورد بحث قرار داده و گونه‌های نظایر لفظی و معنوی آن‌ها را مشخص و مورد بررسی قرار می‌دهیم و ملاک کاربرد آیات نظیر آن‌ها را که در تفسیر شریف‌المیزان توسط علامه طباطبائی (ره) ذکر شده، بررسی نموده و در نهایت به اعتبار سنجی آنها می‌پردازیم.

۳- مفهوم لغوی و اصطلاحی شفاعت

اصل ماده شَفَعَ، به معنی زوج و جفت است، در مقابل وتر (طریحی، ۳۵۳/۴؛ احمد بن فارس، ۲۰۱/۳؛ راغب اصفهانی، ۲۶۳؛ فیروزآبادی، ۴۵/۳) یا به عبارتی پیوست و ضمیمه

شدن چیزی به مانند او می‌باشد (ابن‌منظور، ۱۵۱/۷) پس شافع کسی است که برای انجام هدفی، ضمیمه غیر خود می‌شود و او را که تاق است جفت می‌سازد (ابن‌اثیر، ۷۱۵/۲).

راغب، شفع را، پیوستن و ضمیمه شدن چیزی در کنار ماندنش می‌داند و در توضیح مفهوم شفاعت می‌گوید: شفاعت آن است که یک چیزی را براساس درخواست چیز دوم برای کمکش به آن بیفزاییم و بیشترین کاربرد شفاعت، همان پیوستن و انضمام به کسی که از نظر حرمت و مقام، بالاتر از کسی است که مادون اوست که مورد شفاعت قرار می‌گیرد (راغب اصفهانی، ۲۶۳). از مجموع آنچه که واژه شناسان عرب گفته‌اند، چنین استفاده می‌شود که، شفاعت به معنای انضمام و پیوستن انسانی یا عملی به شخصی برای رسیدن به مقصود و خواسته او می‌باشد. (علم‌الهدی، ۳۹/۱).

اما در اصطلاح نیز برای شفاعت معانی گوناگونی آورده شده است، همچون ظهور هر تأثیر خیری در انسان توسط شخص دیگر (مصباح یزدی، ۱۶۹/۳) یا به عبارتی دیگر کسی برای دیگری طلب بخشش نماید، و رفع نیاز او را بخواهد (فخررازی، ۵۵/۳). همچنین با توجه به کاربرد آن در شماری از آیات قرآن، در اصطلاح دینی آن، "شفاعت" همان درخواست عفو برای گنهکاران، توسط شفیعی است که خداوند به آنها اجازه دهد و مقرب درگاه او باشند. این مفهوم، از جمله مفاهیمی است که در ادیان توحیدی و به خصوص دین اسلام بدان پرداخته شده است، که در این میان نگرش‌های مختلفی نسبت به این مفهوم دیده می‌شود و گروهی آن را پذیرفته و عده‌ای دیگر آن را باطل و مردود می‌شمارند. با توجه به این مسأله در این مقال با تبیین نظر علامه طباطبایی، از بزرگترین مفسران شیعه، به روشنگری زوایای این مفهوم می‌پردازیم. مسأله شفاعت، یکی از مسائل مهم دینی و اعتقادی است، تا آنجا که در برخی از سخنان امامان معصوم، اعتقاد به شفاعت، از پایه‌های ایمان و منکران، از ایمان محروم و بی‌بهره معرفی شده است (مجلسی، ۳۷/۸). براساس دیدگاه علامه طباطبایی شفاعت در اصطلاح به این معناست که، شخصی که متوسل به شفیع می‌شود، نیروی خودش به تنهایی برای رسیدن به هدف کافی نیست، لذا نیروی خود را با نیروی شفیع گره

می‌زند و در نتیجه آن را دو چندان نموده، به آنچه می‌خواهد نائل می‌شود، به طوری که اگر این کار را نمی‌کرد و تنها نیروی خود را به کار می‌زد، به مقصود خود نمی‌رسید، چون نیروی خودش به تنهایی ناقص و ضعیف و کوتاه بود (طباطبائی ۱/۱۵۷).

۳-۱. آیاتی که شفاعت را نفی می‌کنند

«وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ» (البقره، ۴۸)

و بترسید از روزی که هیچ‌کس چیزی [از عذاب خدا] را از کسی دفع نمی‌کند؛ و نه از او شفاعتی پذیرفته، و نه به جای وی بدلی گرفته می‌شود؛ و نه یاری خواهند شد. «وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ» (البقره، ۱۲۳)

و بترسید از روزی که هیچ‌کس چیزی [از عذاب خدا] را از کسی دفع نمی‌کند، و نه بدل و بلاگردانی از وی پذیرفته شود، و نه او را میانجیگری سودمند افتد، و نه یاری شوند. «إِذِ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (البقره، ۱۶۶)

آنگاه که پیشوایان از پیروان بیزاری جویند؛ و عذاب را مشاهده کنند، و میانشان پیوندها بریده گردد.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (البقره، ۲۵۴)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از آنچه به شما روزی داده‌ایم انفاق کنید، پیش از آنکه روزی فرارسد که در آن نه داد و ستدی است و نه دوستی و نه شفاعتی. و کافران خود ستمکارانند. «وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ» (غافر، ۱۸)

و آن‌ها را از آن روز قریب [الوقوع] بترسان، آنگاه که جان‌ها به گلوگاه می‌رسد در

حالی که اندوه خود را فرو می‌خورند. برای ستمگران نه یاری است و نه شفاعت‌گری که مورد اطاعت باشد.

«يَوْمَ تُولَوْنَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ» (غافر، ۳۳)
روزی که پشت‌کنان [به عاف] باز می‌گردید، برای شما در برابر خدا هیچ حمایت‌گری نیست؛ و هر که را خدا گمراه کند او را راهبری نیست.

«فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ» (الشعرا، ۱۰۰ و ۱۰۱)

در نتیجه شفاعت‌گرانی نداریم، و نه دوستی نزدیک.

«مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ بَلْ هُمْ مُسْتَسْلِمُونَ» (الصفات، ۲۵ و ۲۶)

شما را چه شده است که همدیگر را یاری نمی‌کنید؟! [نه!] بلکه امروز آنان از در تسلیم درآمدگانند!

«وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ» (الانعام، ۹۴)

و همان‌گونه که شما را نخستین بار آفریدیم [اکنون نیز] تنها به سوی ما آمده‌اید، و آنچه را به شما عطا کرده بودیم پشت سر خود نهاده‌اید، و شفیعانی را که در [کار] خودتان، شریکان [خدا] می‌پنداشتید با شما نمی‌بینیم. به یقین، پیوند میان شما بریده شده، و آنچه را که می‌پنداشتید از دست شما رفته است.

«هَٰئِلِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوْا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ» (یونس، ۳۰)

آنجاست که هر کسی آنچه را از پیش فرستاده است می‌آزماید، و به سوی خدا مولای حقیقی خود بازگردانیده می‌شوند، و آنچه به دروغ برمی‌ساخته‌اند از دستشان به در می‌رود. وجود برخی آیات، که خداوند در آن شفاعت را به طور کلی نفی می‌کند، سبب شده است تا گروهی با تمسک به این آیات و دستاویز قرار دادن آنها وجود اصل شفاعت را در

قیامت رد نموده و آن را مردود بدانند یا دچار شبهه و سردرگمی شوند که برای رد این شبهه باید گفت که این آیات، از نظر بسیاری از مفسران عمدتاً ناظر به نفی شفاعت ادعا شده از سوی بت پرستان و مشرکان و یهودیان است (زمخشری، ۱۳۶/۱؛ طبرسی، ۲۲۳/۱؛ آلوسی، ۲۵۳/۱؛ طوسی، ۲۱۳/۱) و خداوند رد شفاعت را در بعضی از آیات، در جواب کسانی داده است که تلقی شان از شفاعت، به کارگیری زر و زور و واسطه‌گری برای رهایی از عذاب و عقاب الهی است.

بر این اساس خداوند به طور مطلق شفاعت را نفی نمی‌کند، بلکه می‌فرماید که شفاعت، برای گروهی از آدمیان نفع و فایده‌ای ندارد و بهره‌مند نشدن این گروه، به خاطر آن است که ایشان صلاحیت اصلی شفاعت که رضای الهی باشد را احراز ننموده‌اند و شرایط لازم برای این مرحمت را ندارند، همچنان که قرآن کریم در این باره می‌فرماید که، مشرکان تصور می‌کنند که بت‌هایشان در قیامت شفیع آنها خواهند شد، در حالی که این گونه نیست: «وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَسْتَشِيرُ اللَّهَ إِنَّمَا يَتَّبِعُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (یونس، ۱۸)

همچنین برای پاسخ به این شبهه، ذکر این موضوع نیز حائز اهمیت است که، قبل از هر چیز دقت و تأمل در یک نکته تفسیری برای کسانی که بخواهند برای درک مطلبی، از آیات قرآن استفاده کنند، ضروری است و آن عبارت است از این که برای تفسیر آیه‌ای از آیات قرآن، باید آن را با آیات دیگر قرآن (نظیر آن)، در نظر گرفت و مقایسه کرد و نتیجه و تفسیری که از آن استنباط می‌شود، می‌بایست با توجه به تمام آیات مربوطه ی مورد بحث باشد؛ چرا که آیات دیگر قرآن می‌توانند مفسر و مبین و قرینه مفاد همان آیه مورد بحث باشند؛ چنان‌که امام علی (ع) که خود بالاترین مفسر قرآن است می‌فرماید: «ان کتاب الله يصدق بعضه بعضاً» «قرآن برخی، برخی دیگر را تصدیق می‌کند». (طبرسی ۲۵۹/۱) همچنین آن حضرت می‌فرماید: «در کتاب خدا بعضی به کمک بعضی سخن می‌گویند و برخی از آن، بر برخی گواهی می‌دهد». (عبده، ۲۳/۲).

بنابراین برای کسی که می‌خواهد در مورد موضوعی از قرآن، تحقیق و تفحص کند تا

مطلبی را بفهمد و معنا و تفسیر کند، بسیار دور از اسلوب و روش برداشت صحیح از قرآن است که از میان مثلاً این همه آیات مربوط به شفاعت به یک آیه تمسک کند و برای اثبات مدعای خویش توسط آن استدلال کند و از آیات دیگر در این زمینه چشم پوشی کرده و تغافل بورزد، زیرا ابهام و اجمال برخی از آیات به وسیله آیات دیگر، برطرف می‌گردد. علامه طباطبائی، در مورد این سری از آیات می‌فرماید: «بعضی از این آیات دلالت دارد که شفاعت، مخصوص خداست و بعضی دیگر مقام شفاعت را به غیر خدا یعنی کسانی که به اذن و رضایت او شفاعت کنند تعمیم داده است و در هر حال اصل موضوع را بدون اشکال ثابت می‌کند، منتها در بعضی، آن را به عنوان اصالت مخصوص خداوند معرفی کرده، و در پاره‌ای در مورد غیر خدا با اجازه و رضایت او نیز اثبات نموده است و از طرفی، موضوع شفاعت در عده‌ای از آیات نفی شده، بنابراین نسبت این دو دسته از آیات (آیات نفی‌کننده و اثبات‌کننده) به یک دیگر، مانند آیات نفی‌کننده علم غیب است از غیر خدا، نسبت به آیاتی که علم غیبت را به عنوان اصلی برای خدا و به رضایت او برای غیر خدا ثابت می‌کند. لذا آیاتی که شفاعت را انکار می‌کنند، اگر بگوییم ناظر به شفاعت در روز قیامت است، شفاعت به طور استقلال را نفی می‌کند و آیاتی که آن را اثبات می‌کند، نخست اصالت در آن را برای خدا اثبات می‌کند و برای غیر خدا، به شرط اذن و تملیک خدا اثبات می‌نماید، پس شفاعت برای غیر خدا به اذن خدا ثابت است». (طباطبائی، ۱/۱۵۷).

... (پس) «منظور از آیات نفی‌کننده شفاعت این است که کسی به عنوان استقلال چنین حقی را ندارد و منظور از آیات اثبات‌کننده شفاعت این است که اصلاً و ذاتاً شفاعت برای خداست و برای غیر خدا با اذن و تملیک اوست یعنی این مقام ممکن است برای غیر باشد اما با اذن و اجازه او». (همان ۱/۱۵۸ و ۱۵۹)

در این قسمت به پیوست، جدول بررسی آیات فوق از جهت لفظی و معنایی و انواع آن می‌پردازیم:

بررسی نظایر آیات در موضوع شفاعت از تفسیر المیزان

نظایر لفظی	اشتراک دو آیه در همه الفاظ به جز یک لفظ «يُؤْخَذُ» و «تَنْفَعُهَا»	۴۸ البقره	۱۲۳ البقره
نظایر معنوی	یکسان بودن مفهوم	۲۵۴ البقره	۱۸ غافر
نظایر معنوی	یکسان بودن مفهوم	۱۶۶ البقره	۲۵۴ البقره و ۱۸ غافر
نظایر معنوی	یکسان بودن مصداق	۱۸ غافر	۳۳ غافر و ۱۰۱/۱۰۰ الشعراء
نظایر لفظی	اشتراک در یک ماده مشترک «شفع»	۱۸ غافر	۱۰۱ و ۱۰۰ الشعراء
نظایر معنوی	یکسان بودن مفهوم	۹۴ الانعام	۱۰۱ و ۱۰۰ الشعراء
نظایر معنوی	یکسان بودن مفهوم	۹۴ الانعام	۱۶۶ البقره
نظایر لفظی	اشتراک در یک ماده مشترک «قطع»	۹۴ الانعام	۱۶۶ البقره
نظایر لفظی	اشتراک دو آیه در دو لفظ «وَضَلَّ» و «ما»	۳۰ یونس	۹۴ الانعام
نظایر معنوی	یکسان بودن مفهوم	۳۰ یونس	۹۴ الانعام و ۳۳ غافر
نظایر لفظی	اشتراک در یک ماده مشترک «شفع»	۹۴ الانعام	۱۰۰ الشعراء
نظایر لفظی	اشتراک سه آیه در لفظ «شفاعة»	۴۸ البقره	۱۲۳/۲۵۴ البقره

۳-۱-۱. نظایر لفظی

۳-۱-۲. اشتراک دو آیه در همه الفاظ به جز یک لفظ، «يُؤْخَذُ» و «تَنْفَعُهَا»

آیه ۴۸ سوره «البقره» «وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ» با آیه ۱۲۳ «البقره» «وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ» در تمامی الفاظ به یک لفظ «يُؤْخَذُ» که در آیه دیگر «تَنْفَعُهَا» آمده است، مشترک هستند.

۳-۱-۳. اشتراک در یک ماده مشترک «شفع»

آیه ۱۸ سوره «غافر» «وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ» با آیه ۱۰۰ و ۱۰۱ سوره «الشعراء» «فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ» در ماده «شفع» مشترک لفظی هستند.

همچنین آیه ۹۴ سوره «الانعام» «وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ» و آیه ۱۰۰ سوره «الشعراء»، «فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ» نیز در ماده «شفع» مشترک لفظی هستند.

۳-۱-۳. اشتراک در یک ماده مشترک «قطع»

آیه ۹۴ سوره «الانعام» «وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ» و آیه ۱۶۶ سوره «البقره» «إِذِ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» در ماده «قطع» مشترک لفظی هستند.

۳-۱-۴. اشتراک سه آیه در لفظ «شفاعه»

آیه ۴۸ سوره «البقره» «وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ» با آیات ۲۵۴ و ۱۲۳ سوره «البقره» «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمْ الظَّالِمُونَ»؛ «وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ»، هر سه آیه در واژه «شفاعه» اشتراک لفظی دارند.

۳-۲. نظایر معنوی

۳-۲-۱. یکسان بودن مفهوم

آیه ۲۵۴ سوره «البقره» «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا

بِيعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ» و آیه ۱۸ سوره «غافر» «وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٌ يُطَاعُ»، نظیر معنوی از نوع یکسان بودن مفهوم است، زیرا هر دو اشاره به نفی شفاعت و شفاعت‌گری و دوستی در قیامت دارد.

همچنین آیه ۱۶۶ سوره «البقره» «إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» و آیات ۲۵۴ سوره «البقره» «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ» و ۱۸ سوره «غافر» «وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٌ يُطَاعُ»، نیز نظیر معنوی از نوع یکسان بودن مفهوم می‌باشند که هر سه به گسسته شدن پیوندها و پایدار نبودن دوستی‌ها اشاره نموده است.

آیات ۳۰ سوره «یونس» «هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ» و ۹۴ سوره «الانعام» «وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فَرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شَفْعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ» و ۳۳ سوره غافر «يَوْمَ تَوَلَّوْنَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ»، هم دارای نظیر معنوی از نوع یکسان بودن مفهوم است و بیانگر این مطلب است که در آن روز انسان تمامی وابستگی‌ها و اسباب و وسیله‌ها را پشت سر گذاشته و به سوی مولای حقیقی خود باز می‌گردد و هیچ حمایت‌گری جز او ندارد.

۲-۲-۳. یکسان بودن مصداق

آیه ۱۸ سوره «غافر» «وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٌ يُطَاعُ» و آیات ۱۰۰ و ۱۰۱ سوره «الشعراء» «فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ» هر سه این آیات به کفاری اشاره دارد که در دوزخ قرار دارند و هیچ دوستی و پیوندی برایشان وجود ندارد.

۳-۳. آیاتی که شفاعت را از آن خدا می‌داند:

«وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» (الانعام، ۵۱)

و به وسیله این [قرآن] کسانی را که بیم دارند که به سوی پروردگارشان محشور شوند هشدار ده [چرا] که غیر او برای آنها یار و شفیع نیست، باشد که پروا کنند.

«وَإِنْ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ» (الانفطار، ۱۰)

و قطعاً بر شما نگهبانانی [گماشته شده] اند

«قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» (الزمر، ۴۴)

بگو: «شفاعت، یکسره از آن خداست. فرمانروایی آسمانها و زمین خاص اوست؛ سپس به سوی او باز گردانیده می‌شوید.»

«وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ تُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ» (یونس، ۱۸)

و به جای خدا، چیزهایی را می‌پرستند که نه به آنان زیان می‌رساند و نه به آنان سود می‌دهد. و می‌گویند: «اینها نزد خدا شفاعتگران ما هستند.» بگو: «آیا خدا را به چیزی که در آسمانها و در زمین نمی‌داند، آگاه می‌گردانید؟» او پاک و برتر است از آنچه [با وی] شریک می‌سازند.

«اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ» (السجده، ۴)

خدا کسی است که آسمانها و زمین و آنچه را که میان آن دو است، در شش هنگام آفرید، آنگاه بر عرش [قدرت] استیلا یافت، برای شما غیر از او سرپرست و شفاعتگری نیست؛ آیا باز هم پند نمی‌گیرید؟

آیاتی هم که فقط شفیع و شفاعت کننده را تنها خدا معرفی می‌کند: «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ» (السجده، ۴) یا در جایی دیگر که می‌فرماید: «قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ»

مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» (الزمر، ۴۴)، هدف اصلی این آیات، بیان‌کننده مقام اصلی و حقیقت شفاعت است که این گونه طرح می‌شود و اختیاردار اصلی و شفاعت‌کننده واقعی را خدا می‌داند و نیز بیان می‌دارد بقیه هم اگر می‌توانند شفاعتی بکنند، همه به اذن خدا صورت می‌گیرد.

بر این اساس تفکر مخالفان شفاعت از جمله وهابیون، مبنی بر شرک دانستن اعتقاد به شفاعت نیز رفع می‌شود، چرا که دانسته شد که شفاعت سبب مستقل نیست و شفیع باید مأذون از طرف خداوند باشد. قرآن کریم نیز به روشنی ما را به تحصیل وسیله به پیشگاه خداوند دعوت می‌نماید و آن را عامل رستگاری مؤمنان معرفی می‌کند و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (المائدة، ۳۵/۵). در این آیه طبق نظر علامه، وسیله، مطلق هر چیزی است که بنده را با پروردگارش مرتبط می‌سازد و همانطور که در بحث شفاعت گفته شد، متوسل شدن به ائمه و تأثیر شفاعت آنها که به اذن الهی انجام می‌شود، یکی از موارد راه‌های ارتباطی بندگان گنهکار با خدای متعال می‌باشد.

بررسی نظایر آیات در موضوع شفاعت از تفسیر المیزان

نظایر لفظی	اشتراک دو آیه در پنج لفظ «من» «دونه» «ولی» «ولا» «شفیع»	۵۱ الانعام	۴ السجده
نظایر لفظی	اشتراک در یک ماده مشترک «شفع»	۵۱ الانعام	۴۴ الزمر
نظایر معنوی	یکسان بودن مصداق	۵۱ الانعام	۴۴ الزمر
نظایر معنوی	یکسان بودن مفهوم	۵۱ الانعام	۴ السجده
نظایر لفظی	اشتراک در یک ماده مشترک «دون»	۱۸ یونس	۵۱ الانعام و ۴ السجده

۳-۳-۱. نظایر لفظی

۳-۳-۲. اشتراک دو آیه در پنج لفظ «من» «دونه» «ولی» «ولا» «شفیع»

آیه ۵۱ سوره الانعام «وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» و ۴ سوره السجده «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ» در پنج لفظ «من» «دونه» «ولی» «ولا» «شفیع»، اشتراک لفظی دارند.

۳-۳-۳. اشتراک در یک ماده مشترک «شفع»

آیه ۵۱ سوره الانعام «وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» و ۴۴ سوره الزمر «قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» در ماده «شفع» اشتراک لفظی دارند.

۳-۳-۱. اشتراک در یک ماده مشترک «دون»

آیه ۱۸ سوره یونس «وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ» و آیات ۵۱ الانعام «وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» و ۴ سوره السجده «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ»، در ماده «دون» اشتراک لفظی دارند.

۳-۴. نظایر معنوی

۳-۴-۱. یکسان بودن مفهوم

آیه ۵۱ سوره الانعام «وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» و آیه ۴ سوره السجده «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي

سِتَّةَ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ»، نظیر معنوی از نوع یکسان بودن مفهوم می‌باشند، در هر دو آیه اشاره به این مطلب دارد که در آن روز جز خداوند بزرگ هیچ سرپرست و شفاعت کننده‌ای برای آنان وجود ندارد.

۳-۴-۲. یکسان بودن مصداق

آیه ۵۱ سوره الانعام «وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» و ۴۴ سوره «الزمر» «قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» هر دو آیه از نظر معنوی، در یکسان بودن مصداق نظیر یکدیگر هستند و امر به رسول‌الله است تا مشرکین را انداز کند.

۳-۵. آیاتی که شفاعت را مشروط به اذن خدا می‌داند

«اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ» (البقره، ۲۵۵).

خداست که معبودی جز او نیست؛ زنده و برپادارنده است؛ نه خوابی سبک او را فرو می‌گیرد و نه خوابی گران؛ آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، از آن اوست. کیست آن کس که جز به اذن او در پیشگاهش شفاعت کند؟ آنچه در پیش روی آنان و آنچه در پشت سرشان است می‌داند. و به چیزی از علم او، جز به آنچه بخواهد، احاطه نمی‌یابند. کرسی او آسمانها و زمین را در بر گرفته، و نگهداری آنها بر او دشوار نیست، و اوست والای بزرگ.

«إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» (یونس، ۳)

پروردگار شما آن خدایی است که آسمانها و زمین را در شش هنگام آفرید. سپس بر عرش استیلا یافت. کار [آفرینش] را تدبیر می‌کند. شفاعتگری جز پس از اذن او نیست.

این است خدا، پروردگار شما، پس او را بپرستید. آیا پند نمی‌گیرید؟

«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ»
(الانبیاء، ۲۸)

آنچه فراوی آنان و آنچه پشت سرشان است می‌داند، و جز برای کسی که [خدا] رضایت دهد، شفاعت نمی‌کنند و خود از بیم او هراسانند.
«وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» (الزخرف، ۸۶)
و کسانی که به جای او می‌خوانند [و می‌پرستند] اختیار شفاعت ندارند، مگر آن کسانی که آگاهانه به حق گواهی داده باشند.

«لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا» (مریم، ۸۷)
[آنان] اختیار شفاعت را ندارند، جز آن کس که از جانب [خدای] رحمان پیمانی گرفته است.
«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا» (طه، ۱۱۰)
آنچه را که آنان در پیش دارند و آنچه را که پشت سر گذاشته‌اند می‌داند، و حال آنکه ایشان بدان دانشی ندارند.

«وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ» (سبا، ۲۳)
و شفاعت‌گری در پیشگاه او سود نمی‌بخشد، مگر برای آن کس که به وی اجازه دهد.
تا چون هراس از دل‌هایشان برطرف شود، می‌گویند: «پروردگارتان چه فرمود؟» می‌گویند:
«حقیقت؛ و هموست بلندمرتبه و بزرگ.»

«وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَىٰ» (النجم، ۲۶)

و بسا فرشتگانی که در آسمان‌هایند [و] شفاعتشان به کاری نیاید، مگر پس از آنکه خدا به هر که خواهد و خشنود باشد اذن دهد.

شفاعت به اذن خدا انجام‌پذیر است

زمخشری در تفسیر الکشاف می‌گوید: آیاتی که شفاعت در قیامت را با اذن الهی اثبات

می‌نماید، شفاعت را به طور مشروط ثابت می‌کنند؛ نظیر آیه ۲۶ سوره النجم که می‌فرماید: «وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى...» شفاعتشان هیچ سود ندهد، مگر از آن پس که خدا برای هر که خواهد رخصت دهد و خشنود باشد.

وقتی این آیه را در کنار آیاتی که شفاعت در قیامت را با اذن الهی اثبات می‌نماید قرار دهیم، نتیجه آن چنین می‌شود که خدا پس از آن که اجازه شفاعت داد، آن را می‌پذیرد. البته لازم نیست که خداوند برای هر کدام از پیامبران خود و به نام یکایک افرادی که شفاعت درباره آنان را می‌پسندد اجازه ویژه‌ای صادر کند، بلکه همین اندازه کافی است که پیامبر اکرم (ص) بداند که شفاعت جایز است و نه حرام. البته، در صورتی که شفاعت شونده از اهل کفر و الحاد به خدا نباشد و نه از برافروزدگان آتش جنگ‌ها و از کسانی که خون‌های بی‌گناهان را می‌ریزند و نه از آنان که به بندگان خدا ستم می‌کنند و ثروت و روزی آنها را به یغما می‌برند، بلکه شفاعت تنها در مورد کسانی صادق است که گناهان عادی و متداول را مرتکب می‌شوند؛ به بیانی دیگر مقصود از این که خدا اجازه شفاعت داده، آن است که به پیامبرش وحی کند من به تو اجازه دادم که می‌توانی برای هر کدام از افراد امت خودت که بخواهی و او نوع خاصی از گناهان را مرتکب شده باشد، شفاعت کنی. در این صورت، کار این گروه در دست پیامبر اکرم (ص) است، و این کمترین چیزی است که در فردای قیامت خداوند به حضرت محمد (ص) عطا می‌کند و او هم به نوبه خود برای هر کس که شایستگی شفاعت را داشته باشد شفیع خواهد شد. (زمخشری، ۹۶/۵).

لذا با توجه به این سه دسته از آیات که بررسی شد می‌توان این گونه نتیجه گرفت که شفاعت در حشر از ضابطه و قانون کلی برخوردار است. به این معنا که در آنجا شفاعت استقلالی نبوده، بلکه به اذن و اجازه خداوند متعال است؛ یعنی اصل در شفاعت این است که فقط از آن خداوند باشد، اما در مواردی لطف خداوند موجب می‌گردد تا دیگران، مانند پیامبران و اولیای الهی نیز با اذن خدا شفاعت نمایند. و این اسلوب کلام، به ما می‌فهماند که به جز

خدای تعالی، هیچ موجودی به طور مستقل مالک هیچ یک از کمالات نام برده نیست و اگر موجودی مالک کمالی باشد، خدا به او تملیک کرده است. بنابراین این آیات یا شفاعت را مختص به خدا می‌کند یا آن را عمومیت می‌دهد و برای غیر خدا نیز اثبات می‌کند، اما با این شرط که خدا به او اذن داده باشد و به شفاعتش راضی باشد. (طباطبائی، ۲۳۸/۱)

بررسی نظایر آیات در موضوع شفاعت از تفسیر المیزان

نظایر لفظی	اشتراک در سه لفظ «الشفاعة» و «الآ» و «من»	۸۶ الزخرف	۸۷ مریم و ۳۳ سبا
نظایر لفظی	اشتراک در دو لفظ «الآ» و «اذنه»	۲۵۵ البقره	۳ یونس
نظایر لفظی	اشتراک در یک لفظ، «الآ»	۲۵۵ البقره	۳ یونس و ۲۶ النجم
نظایر لفظی	اشتراک در دو ماده مشترک «شفع» و «اذن»	۲۵۵ البقره	۳ یونس و ۲۶ النجم و ۲۳ سبا
نظایر لفظی	اشتراک در ماده «رضی»	۲۸ الانبیاء	۲۶ النجم
نظایر لفظی	اشتراک در یک عبارت یک «عَلِمَ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ»	۱۱۰ طه	۲۸ الانبیاء و ۲۵۵ البقره
نظایر معنوی	یکسان بودن مفهوم	۲۸ الانبیاء	۲۶ النجم
نظایر معنوی	یکسان بودن مفهوم	۱۱۰ و ۱۰۹ طه	۲۸ الانبیاء و ۲۵۵ البقره

۳-۵-۱. نظایر لفظی

۳-۵-۲. اشتراک در سه لفظ «الشفاعة» و «الآ» و «من»

آیات ۸۶ سوره «الزخرف» «وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» و ۸۷ سوره «مریم» «لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا» و ۳۳ «سبا» «وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ»، در سه لفظ «الشفاعة» و «الآ» و «من»، مشترک لفظی هستند.

۳-۵-۳. اشتراک در دو لفظ «الّا» و «اذنه»

آیه ۲۵۵ سوره «البقره» «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ» و ۳ سوره «یونس» «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكَكُمْ اللَّهُ رَبَّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»، در لفظ «الّا» و «اذنه» اشتراک لفظی دارند.

۳-۵-۴. اشتراک در یک لفظ، «الّا»

آیات ۲۵۵ سوره «البقره» «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ» و ۳ «یونس» «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكَكُمْ اللَّهُ رَبَّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» و ۲۶ سوره «النجم» «وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى»، هر سه در لفظ «الّا» اشتراک لفظی دارند.

۳-۵-۵. اشتراک در ماده «رضی»

آیه ۲۸ سوره «الانبياء» «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ» و ۲۶ سوره «النجم» «وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى»، در ماده «رضی» اشتراک لفظی دارند.

۳-۶. نظایر معنوی

۳-۱-۶. یکسان بودن مصداق و مفهوم

آیه ۲۸ سوره «الانبياء» «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى وَهُمْ

مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ» و ۲۶ سوره «النجم» «وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَأِذَا تُعْزَى شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى»، نظیر معنوی یکدیگر، از نوع یکسان بودن مفهوم می‌باشد. هر دو آیه اشاره به شفاعت ملائکه دارد، بنابراین در مصداق، نظیر معنوی یکدیگرند. نکته دیگر این که در هر دو آیه اشاره به این مطلب شده است که شفاعت ملائکه مشروط به اذن و رضایت پروردگار است.

۳-۶-۲. یکسان بودن مفهوم

آیات ۱۰۹ و ۱۱۰ سوره «طه» «يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا» «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا» با آیه سوره ۲۸ «الانبياء» «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ» و آیه ۲۵۵ سوره «البقره» «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ» هر سه آیه نظیر معنایی یکدیگر و از نوع یکسان بودن مفهوم هستند. و هر سه آیه اشاره دارد به این مطلب که سلطنت مطلقه از آن خداست و همه اسباب و عوامل و تاثیرگذاری آن‌ها، فقط به دست توانای اوست.

۴- نظرات بعضی از علمای اسلامی

متکلمان و مفسران اسلامی، اصل شفاعت را یکی از اصول اعتقادی مسلم دینی شمرده‌اند که مورد پذیرش همه مذاهب و فرقه‌های اسلامی است. آنچه مورد اختلاف بین مذاهب اسلامی است، کیفیت شفاعت و مسائلی مانند این که آیا شفاعت برای رفع عقاب است یا ترفیع درجه یا هر دو؟ یا این که کسی که مرتکب گناه کبیره می‌شود آیا مشمول شفاعت می‌شود یا نه؟ این که شفاعت کنندگان چه کسانی هستند و سؤالاتی از این قبیل. (هماهنگی شفاعت با توحید در مقارنه دیدگاه علامه طباطبایی و رشیدرضا، ۱۵۰)

علامه طباطبائی آیات مربوط به شفاعت را مصداق شیوه بیانی دیگری از قرآن معرفی کرده است. ایشان درباره این شیوه بیانی می‌فرماید: «این شیوه‌ای رایج در قرآن است که در آیاتی یک کمال را از غیر خداوند نفی می‌کند و در آیاتی دیگر آن کمال را برای خداوند اثبات می‌نماید و در آیه یا آیات سومی، کمال مورد نظر را به اذن الهی برای دیگران نیز اثبات می‌کند. در واقع خداوند با این شیوه بر این نکته تأکید می‌کند که هر چه انسان دارد از آن خدا و به مشیت اوست، و هیچ انسانی هیچ کمالی را مستقل از خداوند و بدون اعطای او مالک نمی‌باشد.» وی در ادامه می‌افزاید: در آیات شفاعت نیز این اسلوب به کار رفته است. در آیاتی شفاعت به صورت مطلق از دیگران نفی شده، در آیاتی شفاعت مختص خداوند شمرده شده و در برخی دیگر، شفاعت غیر خدا به اذن الهی، ثابت گشته تا مشخص گردد که شفیع در عرض خداوند نیست و شفاعت مقامی است که خداوند به او اعطا کرده و هیچ‌گاه مستقل از خدا نخواهد بود. (طباطبائی، ۱۵۷/۱)

ایشان ذیل آیه ۴۸ سوره مبارکه بقره با آوردن آیات نافی شفاعت و آیاتی که شفاعت را اثبات می‌کنند، این گونه نتیجه می‌گیرد: گرچه بعضی از آیات، نافی شفاعت‌اند، اما با توجه به آیات اثبات کننده شفاعت، باید این مسئله را بپذیریم که آیات قرآن اصل موضوع شفاعت را بدون اشکال اثبات می‌کنند؛ منتها بعضی آیات، شفاعت را به عنوان اصالت مخصوص خداوند معرفی می‌کند و در مورد غیر خدا، با اجازه و رضایت خداوند اثبات نموده است. (همانجا، ۱۵۵-۱۵۷)

فخر رازی در خصوص مسئله شفاعت معتقد است که حقیقت بر اساس شفاعت جزء مسائل مسلم، قطعی و انکارناپذیر در بین مسلمین است و می‌گوید «اتفقت الامه علی اثبات هذه الشفاعه» فخر رازی ذیل آیه ۴۸ سوره بقره شفاعت را امر مسلم و متفق علیه مسلمانان دانسته است. البته اختلاف معتزله با دیگران را در تفسیر شفاعت بیان نموده است. (فخر رازی، ۵۹-۵۵/۳) او ضمن اثبات شفاعت، دیدگاه معتزله را در این زمینه نمی‌پذیرد و به دلایل آنان که شفاعت را به معنای ترفیع درجه می‌دانند پاسخ می‌دهد و معتقد است شفاعت پیامبر شامل صاحبان کبائر نیز می‌گردد و برای اثبات ادعای خود دلایل

متعددی از آیات و روایات ارائه می‌کند. فخر رازی در مورد شفاعت امامان معصوم سکوت اختیار کرده است و در کتاب هایش تا آنجایی که ما بررسی کرده ایم سخنی از شفاعت امامان معصوم به میان نیاورده است. (محمدی، نقل از پایان‌نامه «بررسی مسئله شفاعت از دیدگاه علامه طباطبایی و فخررازی» ۸). مرحوم طبرسی هم در ذیل آیه ۴۸ بقره می‌فرماید: همه مسلمانان پذیرفته‌اند که شفاعت پیامبر در قیامت قبول می‌شود، گرچه در کیفیت آن میان معتزله و دیگران اختلاف است که آنها معتقدند شفاعت فقط درباره افراد مطیع است و ما (شیعه) معتقدیم که هدف شفاعت، نجات گنهکاران از عذاب است. سپس می‌گوید: نه تنها شفاعت پیامبر بلکه شفاعت یاران برگزیده و امامان معصوم و افراد با ایمان و صالح نیز قبول می‌گردد. (طبرسی ۲۲۳/۱). ابوالفتوح رازی در ذیل آیه ۴۸ سوره بقره می‌فرماید: این آیه مربوط به کافران و جهودان است. مسلمانان به جز معتزله، شفاعت را قبول دارند. بعد آیاتی که دلالت بر شفاعت در قیامت دارند متذکر شده است. (ابوالفتوح رازی، ۱۶۴-۱۷۵). شیخ طوسی نیز، در ذیل آیه مذکور می‌گوید: این آیه مربوط به کافران است، زیرا پیامبر در حق مؤمنان شفاعت می‌کند که نتیجه شفاعت آن حضرت، نجات گنهکاران از عذاب است. (شیخ طوسی ۲۱۳/۱)

همچنین مفسران قرآن کریم، ذیل آیه «عسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا»، اتفاق نظر دارند که «مقام محمود» همان مقام شفاعت است. (ابن عطیه، ۹۴؛ طوسی، ۵۱۲/۶؛ طبرسی، ۶۷۱/۶؛ ابن کثیر، ۹۴/۵). قتال نیشابوری نیز، مقام محمود را به شفاعت پیامبر، تفسیر نموده است و روایتی از رسول اکرم نیز نقل می‌کند که فرمود: «المقام الذی أشفع فیہ لأمتی» (نیشابوری، ۵۴۹).

بنابراین آیاتی که نافی شفاعت اند، ناظر به شفاعتی هستند که بدون اذن الهی باشد. لذا شفاعت اصل مسلمی است که شک و تردید در آن، شک در مسائل اسلامی است. حتی وهابی‌ها که بسیاری از علماء، آنان را منکر شفاعت می‌دانند، شفاعت را به صورت کلی نفی نمی‌کنند، بلکه شفاعت پیامبر در قیامت، به اذن خداوند را قبول دارند. (عاملی، ۱۹۲). در میان مسلمانان فقط گروه معتزله و خوارج، در عین پذیرش اصل آن، در تفسیر شفاعت

با دیگران مخالفند؛ آنها نپنداشته‌اند که شفاعت شامل افراد مطیع و نیکوکار است، نه گناه‌کاران؛ یعنی نتیجه شفاعت پیامبر، افزایش درجه و پاداش نیکوکار است، نه نجات گناه‌کار. (قاضی، ۴۶۳-۴۶۵).

نتایج مقاله

۱- تفسیر المیزان توانسته است با روش تفسیر قرآن به قرآن و نظیر قرار دادن آیات برای یکدیگر، تا حدود زیادی مبهمات برخی از آیات را تبیین نماید. همچنین ملاک و معیار یافتن آیات نظیر در تفسیر المیزان در وهله اول توجه و استناد به آیات همگونی است که الفاظ مشترکی دارند که شامل انواع مختلفی می‌باشند که این اشتراک گاهی در یک لفظ، گاهی دو و یا سه لفظ مشترک در دو آیه وجود دارد.

۲- بررسی انواع نظایر لفظی و معنوی آیات مربوط به شفاعت، به شناخت مصادیق و مفاهیم شفاعت کمک نموده و حقیقت شفاعت و چگونگی انجام گرفتن آن را روشن می‌سازد.

۳- با جستجو و یافتن آیات نظیر در موضوع شفاعت می‌توان به این نتیجه رسید که تنها با دیدن برخی از آیات مربوطه همانند آیه ۴۸ سوره البقره و بدون در نظر گرفتن آیاتی که با همان موضوع به روشنگری این آیه می‌پردازند، نمی‌توان به مفهوم شفاعت پی برد و مصادیق آن را شناخت.

۴- با بررسی آیات مربوط به شفاعت و شناخت گونه‌های لفظی و معنوی آن در می‌یابیم که چگونه آیات نظیر در موضوع شفاعت یکدیگر را تبیین نموده و به روشنگری شبهات در موضوع شفاعت پرداخته و از این طریق به افرادی که منکر شفاعت هستند و یا شفاعت را فقط مختص به خداوند دانسته‌اند، پاسخ می‌دهند.

۵- با بررسی نظرات دانشمندان و مفسران اسلامی می‌توان به این نتیجه رسید که همگی مسئله جواز شفاعت در قیامت را به صورت اصلی مسلم و پذیرفته شده می‌دانند و به این موضوع اذعان نموده‌اند و اگر اختلافی وجود دارد در مفاد و معنا و تفسیر شفاعت است نه در اصل وجود داشتن آن.

کتابشناسی

۱. قرآن کریم، ترجمه مهدی فولادوند
۲. آلوسی بغدادی، محمود بن عبدالله، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق.
۳. ابوالفتح رازی، حسین بن علی، روح الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، مشهد، آستان قدس، ۱۴۰۸ق.
۴. ابن اثیر، مبارک بن محمد، النهایه فی غریب الحدیث و الأثر، محقق: محمود محمد طنحاحی، طاهر احمد زاوی، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، ۱۳۶۷ش.
۵. ابن بابویه قمی، محمد بن علی، الخصال، قم، انتشارات جامعه مدرسين، ۱۴۰۳ق.
۶. ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحریر و التنویر، بیروت، مؤسسه التاریخ العربی، ۱۴۲۰ق.
۷. ابن عطیه، عبدالحق، المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز، بیروت، دار صا، ۱۳۸۵ق.
۸. ابن فارس، ابوالحسین احمد، معجم مقاییس اللغة، تحقیق: عبدالسلام محمد هارون، قم، انتشارات مکتب الإعلام الإسلامی، ۱۴۰۴ق.
۹. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، انتشارات دار صادر، ۱۴۱۴ق.
۱۰. ایزدی مبارکه، مهدی، گفتارهایی در باب قرآن فقه فلسفه، تهران، دانشگاه امام صادق(ع)، ۱۳۸۹.
۱۱. همو، «تأملاتی در میزان کارایی روش تفسیر قرآن به قرآن، مجله مقالات و بررسی‌ها»، دفتر ۸۴، ص ۳۱-۱۲، تابستان ۱۳۸۶ش.
۱۲. جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، به کوشش علی اسلامی، قم، اسراء، ۱۳۷۹ش.
۱۳. همو، جامعه در قرآن، قم، اسراء، ۱۳۹۰ش.
۱۴. همو، شمس الوحی تبریزی، قم، اسوه، ۱۳۸۸ش.
۱۵. حسینی طهرانی، محمدحسین، مهتابان، مشهد، انتشارات علامه طباطبایی، ۱۴۲۶ق.
۱۶. ذهبی، محمد حسین، التفسیر و المفسرون، بی‌جا، دارالکتب الحدیثه، ۱۳۹۶ق.
۱۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داوودی، بیروت، انتشارات دارالقلم، ۱۴۱۲ق.
۱۸. رضائی اصفهانی، محمدعلی، درآمدی بر تفسیر علمی قرآن، قم، اسوه، بی‌تا.
۱۹. همو، «تفسیر روشمند وحی با وحی»، مجله معرفت، سال یازدهم، شماره ۹ (پیاپی ۶۰)، ۱۳۸۰ش.
۲۰. رشیدرضا، محمد، تفسیر القرآن العظیم الشهیر بتفسیر المنار، بیروت، انتشارات دارالمعرفه، ۱۴۱۴ق.
۲۱. زمخشری، محمود، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الاقاویل فی وجوه التاویل، بیروت، دارالکتاب العربی، ۱۴۰۷ق.
۲۲. سیوطی، جلال الدین عبدالرحمان، الدر المنثور فی تفسیر المأثور، قم، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ق.
۲۳. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، جامعه مدرسين حوزه علمیه، ۱۴۱۷ق.
۲۴. همو، تفسیر المیزان، ترجمه موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۶ش.

۲۵. طبرسی. احمد بن علی، الاحتجاج علی اهل اللجاج، تصحیح محمدباقر خراسان، مشهد، نشر مرتضی، ۱۴۰۳ق.
۲۶. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.
۲۷. طبری، ابوجعفر محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۲ق.
۲۸. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تحقیق: احمد حسینی، تهران، انتشارات کتابفروشی مرتضوی، ۱۳۷۵ش.
۲۹. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
۳۰. عاملی، سید محسن امین، کشف الإرتیاب فی اتباع محمدین عبدالوهاب، ترجمه: علی اکبر تهرانی، تهران، دارالکتب الاسلامی، بی تا.
۳۱. عبده، محمد، نهج البلاغه، قاهره، مطبعه الاستقامه، بی تا.
۳۲. علم الهدی، محمدباقر، شفاعت، تهران، انتشارات مرکز فرهنگی منیر، ۱۳۸۶ش.
۳۳. عمید زنجانی، عباسعلی، مبانی و روش های تفسیر قرآن، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۹ش.
۳۴. فخرالدین رازی، الاربعین فی اصول الدین، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۹ق.
۳۵. فخررازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
۳۶. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، تحقیق: مهدی مخزومی و ابراهیم سامرای، قم، هجرت، ۱۴۱۰ق.
۳۷. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحیط، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق.
۳۸. قاضی عبدالجبار، ابوالحسن، شرح الاصول الخمسه، قاهره، مکتبه وهبه، بی تا.
۳۹. قرشی، سیدعلی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۷ش.
۴۰. محمدی، علی اکبر، پایان نامه «بررسی مسئله شفاعت از دیدگاه علامه طباطبایی و فخررازی»، دانشکده علوم انسانی، قم، ۱۳۹۷.
۴۱. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت، انتشارات مؤسسه وفا، ۱۴۰۴ق.
۴۲. مصباح یزدی، محمدتقی، آموزش عقاید، قم، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۷۷ش.
۴۳. مسعودزاده، محمدرضا و نوروزی، حسنعلی، «هماهنگی شفاعت با توحید در مقارنه دیدگاه علامه طباطبایی و رشیدرضا»، پژوهش های اعتقادی - کلامی، شماره ۸، ۱۴۷-۱۶۹، زمستان ۱۳۹۱.
۴۴. مصلابی پور یزدی، عباس، «چگونگی یافتن نظایر آیات در روش تفسیر قرآن به قرآن، برگرفته از گفتارهایی در باب قرآن، فقه و فلسفه»، دکتر کامران ایزدی مبارکه.
۴۵. همو و دیمه کار، محسن، «تنوع و نوآوری در بیان داستان محاجه حضرت ابراهیم (ع) با آذر و قومش در قرآن کریم»، صحیفه مبین، شماره ۴۴، ۴۵-۶، زمستان و بهار ۱۳۸۸-۸۷.
۴۶. موسوی، رضا، «روش های نقد آراء دیگر مفسران در تفسیر المیزان»، مجله پژوهش سال سوم، شماره ۲، ۱۳۹۰ش.
۴۷. نیشابوری، محمد بن حسن قتال، مهدوی دامغانی، محمود (مترجم)، روضه الواعظین و بصیره المتعظین، تهران، نشر نی، ۱۳۶۶ش.

